

Organisaties met een blauwe knoop 2. Locale drankbestrijding

Anja Tanke

In de vorige Boorn & Boerschop heeft u kunnen lezen hoe het met drankgebruik vanaf de negentiende eeuw in onze gemeente was gesteld en welke mogelijke oorzaken daaraan ten grondslag lagen. In dit deel gaat het niet meer over drinken maar juist over afschaffing en geheelonthouding en de Bornse organisaties die dit propageren.

Drankbestrijdingsorganisaties

De eerste organisatie die zich richtte op de bestrijding van drankmisbruik is de *Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank*, ontstaan in 1842. Zij ziet met name de jenever als een groot kwaad. Als de sociale kwestie onder een breed publiek draagvlak krijgt, ontstaan aan het eind van de negentiende eeuw, uiteraard per zuil, een aantal organisaties die zich bezighouden met drankbestrijding, onder andere:

- *Nationale Christen Geheel Onthouders Vereniging* (Prot. Chr., opgericht in 1881).
- *Internationale Orde van Goede Tempeliers* (neutraal, opgericht in 1893).
- *Sobriëtas* (=soberheid). Binnen de organisatie bestaan diverse bonden en verenigingen: het Kruisverbond voor mannen, de Mariavereniging voor vrouwen en de Annavereniging voor kinderen vanaf 12 jaar. Het eerste Kruisverbond is opgericht in Enschede door priester Alfons Ariëns, begin 1895.
- *Algemene Nederlandse Geheel Onthouders Bond* (neutraal, opgericht in 1897).
- *Nederlandse Christen Jongelings Geheelonthouders Vereniging "de Schakel"* (prot. Chr., opgericht begin 1900).
- Daarnaast ontstaan ook grote aantallen organisaties per beroepsgroep, bijvoorbeeld de *Spoorweg Onthouders Vereniging* in 1909¹.

Uitdrukking 'van de blauwe knoop zijn'

De blauwe knoop in deze uitdrukking verwijst naar het draaginsigne waaraan mensen te herkennen waren die zich inzetten tegen drankmisbruik. De knoop is later vervangen door een messing blauw geëmailleerd schildje. Internationaal gezien is blauw de kleur van de drankbestrijders. Waarom destijds gekozen is voor blauw, is niet bekend².

Voortrekkers

Geheel volgens de landelijke traditie ontstaan ook in onze gemeente drankbestrijdingsorganisaties. De zes belangrijkste voortrekkers in onze gemeente zijn de kapelaans Ledel en Terwisscha van Scheltinga, pastoor Elskamp, schoolmeester Dijkhuis en de dominees Goedhart en Kuilman.

Kapelaan A.L. Ledel

Eind 1895 wordt het Bornse Kruisverbond St. Bernardus opgericht³. In de periode tot 1900 ontstaan

Reversknop van de *Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank*⁴.

in veel parochies dergelijke verbonden. De eerste bondsvergadering van plaatselijke kruisverbonden in het aartsbisdom Utrecht vindt plaats in september 1900. Ook kapelaan Ledel is aanwezig. Hij is een van de sprekers en houdt een lezing over het onderwerp *De opvoeding der vrouw en drankbestrijding*. De kapelaan is ervan overtuigd dat één van de oorzaken van drankmisbruik gezocht moet worden in de ongezelligheid in huis ten gevolge van de gebrekkige opvoeding van de vrouw omdat zij niet heeft geleerd een goede huishouding te voeren. In deze situatie kan verandering worden gebracht door het stichten van huishoud-, kook- en naaischolen. Daarnaast kunnen Mariaverenigingen de opvoeding van arbeidersmeisjes ter hand nemen. De Zusters van Liefde geven in Borne al het goede voorbeeld door aan deze meisjes tot negen uur 's avonds les te geven. Nog tijdens de vergadering valt het besluit om alle Mariaverenigingen aan te schrijven hoe deze op praktische wijze invulling kunnen geven aan de huishoudelijke opvoeding van arbeidersmeisjes⁵.

Kapelaan Ledel vertrekt in 1902 uit Borne⁶.

Kapelaan C.J.J. Terwisscha van Scheltinga

Kapelaan Terwisscha van Scheltinga wordt in december 1919 aangesteld als kapelaan. Ook hij

houdt zich bezig met het Kruisverbond. In september 1924 vertrekt hij uit Borne in verband met de benoeming als directeur van Sobriëtas⁷. Hij is dat tot juni 1935.

Pastoor J.H.B.M. Elskamp

Pastoor Elskamp komt op 5 augustus 1921 in Borne⁸ vanuit Vollenhove. Met hem krijgt Borne een bevlogen drankbestrijder in het dorp. Hij is vanuit Vollenhove al voorzitter van de propagandacommissie van het Kruisverbond en Mariavereniging van Zwolle en omstreken⁹. Ook vanuit Borne blijft hij landelijk actief. In augustus 1921 wordt hij gekozen als bestuurslid van het Kruisverbond in het Aartsbisdom¹⁰. In de periode 1928 – 1931 is hij er geestelijk adviseur^{11 en 12}. Daarnaast is Elskamp bestuurslid van het Twentsch Kruisverbond¹³.

Lokaal is hij zeer actief en betrokken bij het Bornsche Drankweercmité, het Kruisverbond en de Maria- en Annavereniging. Maar het blijft niet bij bestuursfuncties. In de missen besteedt hij aandacht aan de gevaren van drank en hij is bereid daar flinke afstanden voor af te leggen. Hij celebreert het plechtig lof in Dokkum tijdens de eerste drankbestrijdingbedevaart in juni 1931 waar ca. 400 mensen aan deelnamen¹⁴.

Pastoor Elskamp vertrekt in 1934 uit Borne¹⁵.

Dominee A. Goedhart

Dominee Goedhart wordt in 1910 beroepen in Borne. Hij is zeer betrokken bij de strijd tegen sterke drank en houdt met regelmaat lezingen tijdens bijeenkomsten van de Bornse afdeling van de NCGOV. Hij is ook bereid buiten Borne op te treden. In januari 1910 houdt hij een lezing 'De liefde voor Christus dringt ons' voor de Vereniging tot drankbestrijding Hardenberg Heemse¹⁶. Goedhart vertrekt in 1921 naar België.

Dominee D. Kuilman

Dominee Derk Kuilman accepteert in 1921 het beroep naar Borne. Hij vult hiermee de vacature op

Dominee Goedhart en kapelaan Terwisscha van Scheltinga.

die is ontstaan na het vertrek van dominee Goedhart. Kuilman is redactielid van het weekblad *De Wereldstrijd*, uitgegeven door de NCGOV. Hij wordt in 1924 herkozen als redactielid¹⁷. Tevens is hij bestuurslid van het Bornsche Drankweercmité. Ook Kuilman verkondigt zijn boodschap buiten de gemeentegrenzen. In november 1926 is hij in Hardenberg: "In Hardenberg was de strijd wel noodig, hij is overal nodig. Borne, met zijn 30 kroegen op 8000 zielen, is ook een roep om vol te houden."¹⁸

Dominee Kuilman vertrekt in 1928 naar Leiden.

Schoolmeester G.J.H. Dijkhuis

Met het bijbrengen van de gevaren van alcohol kun je niet vroeg genoeg beginnen. Zou dat de gedachte zijn geweest van schoolmeester Dijkhuis om aan het portaal van 'zijn' school, de Jacobusschool, een oranje bordje te hangen met de tekst: *Drink niet, schenk niet, den alcohol brengt ellende*¹⁹.

De sociale strijd wordt de jonge Dijkhuis met de papelepel ingegoten want vader Dijkhuis speelt naast priester Ariëns een belangrijke rol in de Enschedese katholieke vakbond. Bij de textielstaking in 1889 is hij een van de leidende personen.

G.J.H. Dijkhuis werkt aanvankelijk als textielarbeider

Van links naar rechts: kapelaan Ledel, dominee Kuilman, schoolmeester Dijkhuis en pastoor Elskamp.

en weet door thuisstudie toegang tot de kweek-school te krijgen. In 1922 wordt hij hoofd der school in Borne.

Lokaal is hij actief in het Kruisverbond en het Bornsch Drankweercomité. Daarnaast vervult hij een aantal (boven)regionale bestuursfuncties, zoals voorzitter en secretaris van het Twentsch Kruisverbond in periode 1926²⁰–1928²¹ en in ieder geval vanaf 1924²² tot 1939²³ is hij penningmeester van het hoofdbestuur van het Kruisverbond in het Aartsbisdom.

Bornse drankbestrijdingsorganisaties

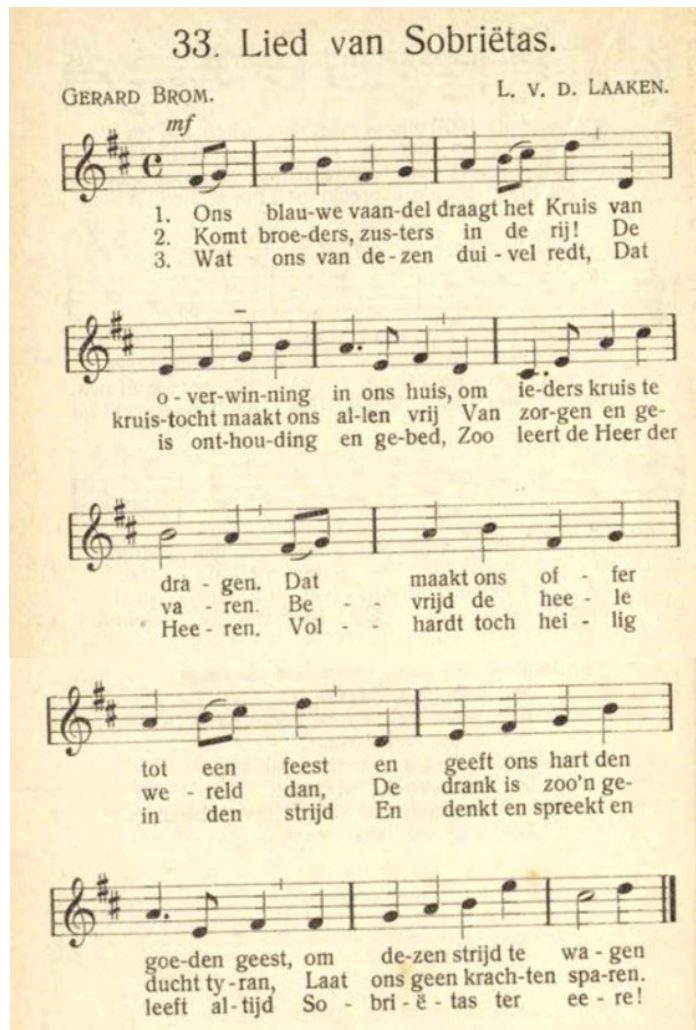
Geheel volgens de landelijke ontwikkelingen ontstaan ook in Borne lokale afdelingen van de landelijke drankbestrijdingsorganisaties op godsdienstige grondslag. De oudste zijn het Kruisverbond (1895) en de NCGOV afdeling Borne (1904).

In een later stadium krijgen neutrale of beroepsgeoriënteerde organisaties ook een voet aan de grond. Zo houdt de Hengelose afdeling van de Goede Tempeliers een zogenaamde propagandabijeenkomst in café Ten Buren²⁴. Een paar maanden later zijn er voldoende aanmeldingen om een eigen afdeling te beginnen. Ook de Almelose afdeling van de Nederlandse Vereniging tot Afschaffing van Alcoholische Dranken roert zich in 1919 in Borne. In een ingezonden stuk in de Bornsche Courant staat: "er is in deze gemeente nog veel te doen". Hun doel is een Bornse afdeling oprichten en samen met de andere afdelingen een drankweercomité vormen²⁵.

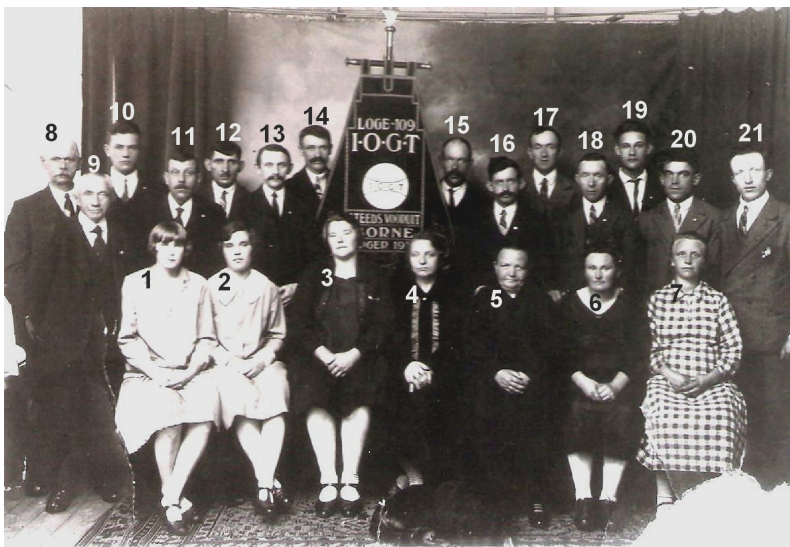
33. Lied van Sobriëtas.

GERARD BROM. L. V. D. LAAKEN.

mf

Niet-christelijke lokale afdelingen starten heel bescheiden. SOV start met 13 leden en ANGOB met 11.

Loge 109 "Steeds vooruit" van de Internationale Orde van Goede Tempeliers. Van een aantal leden zijn de namen bekend:

3: mevr. Grootenhaar, 4: mevr. Poelakker, 5: oma Grootenhaar; 6: mevr. Hensen; 7: mevr. Schippers; 8: Piet Hensen; 9: opa Grootenhaar; 15: G. (Gait) Grootenhaar.

Foto: met dank aan Leo Leurink.

Geheel conform de verzuiling heeft Borne protestantse, katholieke, neutrale en daarnaast beroepsgerichte drankbestrijdingorganisaties. Van geen enkele lokale organisatie is, voor zover bekend, archief bewaard gebleven. Daarom staat op de volgende pagina een schematisch overzicht van de verzamelde informatie uit verschillende bronnen²⁶.

Uit de Bornsche Courant en de correspondentie met het gemeentebestuur is wel op te maken welke activiteiten de diverse afdelingen ontplooiën. Bijvoorbeeld zogenaamde propagandawandel (op)tochten en (openlucht)bijeenkomsten, vaak georganiseerd op het Letterveld op een terrein van Spanjaard, desgewenst met sprekers van buiten.

Hoe zag nu zo'n propagandaoptocht er uit. In een propagandaboekje uit 1930,

uitgegeven ten behoeve van een bijeenkomst in Neerbosch, staat het volgende:

- Kom tijdig naar de kerk.
- Ga in rijen van drie staan, niet te dicht aaneengesloten.
- Voorkeursnummers: *Sobriëtaslied, Aan U o koning der eeuwen en Roomsche blijdschap.*
- Neem vooral uw vaandel, banier of vlag mee.

Tijdens deze bijeenkomst sprak Pater Hildebertus Saes O.F.M.:

“Misschien is het goed, als een dokter U er nog eens op wijst, dat het “drinken” niet alleen den drinker zelf schaadt door zieke bloedvaten, ziek hart, zieke nieren, zieke lever, zieke maag, een ziek ze-

nuwstelsel, ja wat al niet kan het gevolg zijn. Maar dat ook haar nageslacht helaas maar al te vaak schade lijdt en dan niet alleen in de geldelijken zin [...] hoeveel kinderen vallen niet als slachtoffer, omdat zij door de levenswijze van hun ouders minder weerstandvermogen hebben gekregen tegen de tuberculose? Hoeveel gezinnen zouden niet gezonder wonen, beter gevoed worden, beter gekleed gaan als niet een groot deel van het loon in drank werd omgezet?”²⁷

Naast de openbare bijeenkomsten zijn er met name in de periode 1910-1935 bijeenkomsten voor de eigen leden.

De afdeling Borne van de NCGOV doet dat weke-

Geheelonthoudersafdelingen in de gemeente	Opgericht	Ledenaantallen	Bestuursleden	Functie	Periode
Kruisverbond, afd. Borne “Sint Bernardus” (voor mannen)	15-11-1895		H. Kooiker A. Mulder J. Engbersen G.J.H. Dijkhuis	voorzitter secretaris voorzitter voorzitter	1903 1903 1921 1932
Mariavereniging, afd. Borne (voor vrouwen)	voor 1922		J. Annink, mej. M. van Lier en M. Höfte (herkozen) M. Mali en B. Thien (gekozen) mej. M. van Lier, L. Tangelder en mej. Koekoek		1923 1929
St. Annavereniging, afd. Borne (voor ouders met kinderen vanaf 12 jaar)	voor 1922				
Nederlandse Christen Geheel Onthouders Vereniging, afd. Borne	1904	1917: 88	S. Evers A.J. Adolfsen H. Wes G. Hendrikse G. v.d. Gronden M. Hilbrink Johan Roesink	voorzitter voorzitter secretaris secretaris voorzitter secretaris penningmeester	1918 1921 1921 1921 1929-1936 1933 1933
Internationale Orde der Goede Tempeliers, loge 109 Borne “Steeds Vooruit”	1918		L. van den Berg		1921
Chr. Jongelings Geheelonthouders Vereniging “de Schakel”, afd. Borne	05-03-1921	1934: >7	W. Nijhuis G. v.d. Gronden	voorzitter	1921 1929-1936
Nederlandse Christen Geheel Onthouders Vereniging, afd. Zenderen / Hertme	febr. 1922				
Algemene Nederlandse Geheelonthouders Bond, afd. Borne	04-11-1922	1922: 11			
Spoorweg Onthouders Vereniging “Het Veilig Spoor”, afd. Borne	16-12-1922	1922: 13	Broekmaat	wnd. secretaris	1922

lijks in het gebouw van Chr. Belangen en het Kruisverbond in het St. Josephgebouw. De inhoud van de bijeenkomsten, ongeacht de signatuur, is identiek. De boodschap, vaak verwoord door een spreker (geestelijke of dominee uit een omliggende plaats), wordt gekoppeld aan vermaak, zoals een toneelstukje, een film of samen liederen zingen. Dit alles met als doel kennisoverdracht over de gevaren van alcoholgebruik en om de leden te overtuigen de drank volledig af te schaffen en geheelonthouder te worden.

Locale samenwerking

De blauwe week

Alle landelijke drankbestrijdingsorganisaties streven hetzelfde na. Vanaf 1911 organiseren zij gezamenlijk de zogenaamde 'Blauwe Week'. Jaarlijks vindt deze plaats in de week van Hemelvaart. Er wordt aandacht gevraagd voor drankbestrijding bijvoorbeeld middels vergaderingen, propaganda wandelen fietstochten, filmavonden en landelijk wordt een blad uitgegeven. Tevens wordt geld ingezameld middels de verkoop van blauwe bloempjes. In onze gemeente organiseert het Drankweercmité de Blauwe Week.

Bornsch Drankweercmité

In de Bornsche Courant van 15 april 1922 wordt gewag gemaakt van de eerste vergadering van het onlangs opgerichte drankweercmité. Het comité wordt samengesteld uit twaalf vertegenwoordigers (drie per vereniging) van de deelnemende Bornse drankbestrijdingsorganisaties:

NCGOV	dominee Kuilman, W. Schoonhoven en M. Hilbrink;
Kruisverbond	pastoor Elskamp, kapelaan Terwisscha van Scheltinga en J. Velner;
Mariavereniging	M. Höfte en de dames M. van Lier en L. Tangelder;
Goede Tempeliers	L. van den Berg, W. Timmermans en Chr. Scholten.

Het comité omschrijft haar doel als volgt: *“strijd voeren tegen een kwaad, dat nog steeds in ons maatschappelijk leven zoveel ellende brengt . . . en probeert om in de plaats onzer inwoning verbetering aan te brengen in de heerschende drinkgewoonten”*.

Binnen het comité worden de functies verdeeld. Kuilman: voorzitter, Elskamp: secretaris en Scholten: penningmeester. Tevens wordt afgesproken dat de functies van voorzitter en secretaris in 1923 wisselen²⁸.

In 1923 bestaat het bestuur uit: D. Kuilman J. Elskamp, Chr. Scholten, mej. Van Lier, J.G.J. Wagen-

Bericht in de Bornsche Courant van 31-12-1932 van het Bornsch Drankweercmité.

Bron: gemeentearchief Borne.

voord, M. Kuilder en G. Smit. In het comité zijn inmiddels zeven drankbestrijdingsorganisaties vertegenwoordigd, samen goed voor 313 leden²⁹.

In 1928 zijn er zes organisaties aangesloten, te weten: NCGOV, Sobriëtas, (Kruisverbond, Maria- en Annavereniging), Goede Tempeliers en SOV. Dominee Kuilman is voorzitter en schoolmeester Dijkhuis is secretaris.

In de praktijk betekent het dat het comité actie voert tijdens kermisdagen, bijvoorbeeld door het ophangen van aanplakbiljetten met waarschuwingen over drankgebruik en voorlichtingsavonden organiseert voor allerlei doelgroepen.

Ook wordt veelvuldig gecorrespondeerd met burgemeester en wethouders met verzoeken om een beperking van de openingstijden van de cafés, algemene tapverboden en een verbod op het schenken van sterke drank op Koninginnedag en tijdens de kermis. De verenigde caféhouders komen hier vervolgens tegen in verweer. In het gemeentearchief zijn hierover nog verschillende brieven te vinden. De kermis was naast Koninginnedag het enige volksfeest met veel vermaak in de cafés met zang en dans. In de ogen van de geheelonthouders was het één groot drankgelag en daarmee een doorn in het oog. De geheelonthouders zorgen daarom voor een alternatief programma middels twee avonden alcoholvrij plezier met muziek, zang en voordrachten.

Daarnaast organiseert het comité tentoonstellingen, zoals in 1928 een grote drankweertentoonstelling, waarmee het de landelijke pers haalt. Bij dergelijke tentoonstellingen worden uiteraard de gevaren van alcohol belicht maar ook wat je allemaal met je geld kunt doen als je het niet uitgeeft aan drank. Er zijn daarom ook gebruiksvorwerpen te bewonderen zoals fietsen en naaimachines.

In 1933 organiseert het comité voor de laatste keer de Blauwe Week. Er staat dit jaar een zuil op het marktplein waarop diverse leuzen zijn geschilderd. De bloemenversiering is gratis door Bornse bloemisten ter beschikking gesteld³⁰.

Het jaarlijkse zogenaamde anti-kermisprogramma "voor zij die anti-kermis zijn" wordt in ieder geval vanaf 1935 samengesteld door de *Commissie van Samenwerking voor bijzondere noden*. Kennelijk is het drankweertcomité opgeheven³¹.

Het geheelonthouderslokaal

Een eerste teken dat er plannen zijn met het pand Grotestraat 178 blijkt uit een klein berichtje in de krant in het voorjaar van 1922. Pastoor Elskamp zou het gekocht hebben. Een paar maanden later wordt duidelijk waar het allemaal toe dient. De pastoor heeft het pand niet gekocht, maar in overleg met eigenaar Groot Rouwen wordt aan de straatkant een zaaltje ingericht als geheelonthouderslokaal met de naam "Sobriëtas". Op zondag 6 augustus vindt de plecht-

Grotestraat 178

Kastelein Jannes Groot Rouwen laat in 1915 een dubbel woonhuis bouwen: Grotestraat 176 en 178. Vermoedelijk wordt in 1925 het gehele pand (176 en 178) verkocht aan slager Jenne Meinema. Nummer 178 wordt in hetzelfde jaar verbouwd tot een slagerij. Meinema verkoopt het op zijn beurt in 1952 aan slager Kamphof. Sinds enige tijd is in het pand een kledingwinkel gevestigd³³.

Leden van voetbalvereniging NEO poseren in 1924 bij gelegenheid van het eerste lustrum voor het geheelonthouderslokaal. Het uithangbord, geheel links boven op de foto, is bewaard gebleven. Foto: met dank aan Leo Leurink

ge inwijding plaats door deken Scholten in bijzijn van een groot aantal Bornse notabelen en leden van het Borns Drankweertcomité. "Een eerste vereiste voor het reddingswerk is een drankvrij lokaal". Deze woorden sprak pastoor Elskamp tijdens de opening. Verder benadrukt de pastoor dat het niet de bedoeling is lokale cafés te beconcurreren. "Wanneer de herbergen besluiten geen alcoholische dranken te tappen, hangen wij hier een bordje aan het raam, waarop 'gesloten'". Tot slot brengt Elskamp een woord van dank uit aan degenen die de moed hebben om bij de opening aanwezig te zijn. Enkele personen hadden een bericht van verhindering gestuurd³². Kennelijk was het lokaal niet geheel onomstreden.

Hoewel niet vermeld in het krantenartikel, slechts wordt gewag gemaakt dat de pastoor en kape-laans samenwerkten met andere drankbestrijdingsorganisaties, is bekend dat groenteboer Grootenhaar, lid van de Goede Tempeliers, ook tot de initiatiefnemers behoorde.

Het originele uithangbord van het geheelonthouderslokaal dat destijds de gevel van Grotestraat 178 sierde. Uiteraard blauw geschilderd; de kleur van de drankbestrijding.

Het bord bevindt zich in de collectie van het Bussemakerhuis.

Foto: Anja Tanke.

Over het interieur is het volgende bekend. De krant beschrijft het als 'gezellig'. Aan de muur hangen spreuken "Amstel super stout, is bederf voor jong en oud". Uit de pathefoon klinkt "Ach vader drink niet meer". Katholieke geheelonthouders bezoeken het lokaal na afloop van de mis en er wordt vergaderd³⁴. In november 1923 wordt een biljard geplaatst, waardoor de vergaderingen van de Mariavereniging nu in de Jacobusschool worden gehouden³⁵.

Of het een succes was? Gezien de korte bestaansduur kan daar aan getwijfeld worden. Medio 1925 verkoopt eigenaar Groot Rouwen het pand (zie kader op de vorige pagina).

Eind van een tijdperk

In de loop der jaren verandert er veel. De pijlers waarop de sociale kwestie steunde, bestaan niet meer. De arbeids- en woonomstandigheden voor arbeiders zijn zeer verbeterd en de lonen gaan omhoog. De drankwetgeving volgt de ontwikkelingen in de maatschappij en er komt hulp voor verslaafden. Mede dankzij de drankbestrijders daalt de consumptie van drank vanaf het einde van de negentiende eeuw spectaculair. Veertig jaar later dronken mensen nog maar een kwart van wat zij eerst dronken³⁶. Afschaffen en geheelonthouden geraken op de achtergrond.

Vanaf midden jaren dertig wordt de berichtgeving over drankbestrijding in de Bornse Courant beduidend minder. De lokale afdelingen van IOGT, Kruisverbond, Mariavereniging, NCGOV, ANGOB en de Schakel zijn echter nog steeds actief.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn alle lokale afdelingen in onze gemeente verdwenen. Landelijk bestaat tegenwoordig nog een handjevol stichtingen.

Met dank aan:

Leo Leurink, Jaap Grootenboer, Gé Nijkamp en Erwin Wolbink.

Noten:

1. www.wikipedia.nl
2. www.onzetaal.nl
3. <http://resources.huylgens.knaw.nl/arm43enzorg/gids/>

vereniging/2075964693

4. <http:// groningen.wordpress.com/2012/08/06/blauwe-knopen/>
5. www.delpher.nl De Tijd : godsdienstig-staatskundig dagblad 25-09-1900.
6. *Honderd jaar Stephanusparochie Borne*, geschreven door pastoor Bosch e.a. Uitgave: parochiebestuur St. Stephanus Borne 1988
7. www.delpher.nl Nieuwe Tilburgsche Courant 29-08-1924.
8. zie noot 6.
9. www.delpher.nl. Het Centrum 10-09-1919.
10. www.delpher.nl De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad 12-08-1921
11. www.delpher.nl Het Centrum 13-04-1928
12. www.delpher.nl. De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad 25-03-1931
13. www.delpher.nl Het Centrum 04-04-1928
14. www.delpher.nl Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant 24-06-1931
15. zie noot 6.
16. www.historiekamer.nl Historiekamer Hardenberg.
17. www.delpher.nl Nieuwe Rotterdamse Courant 30-08-1924.
18. De Vechtstreek, 12-11-1926.
19. Informatie verstrekt door Gé Nijkamp.
20. www.delpher.nl De Tijd : godsdienstig-staatskundig dagblad 23-08-1926
21. www.delpher.nl Het Centrum 04-04-1928
21. www.delpher.nl De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad 08-08-1924
23. www.delpher.nl De Tijd: godsdienstig-staatskundig dagblad 17-04-1939
24. Bornsche Courant 21-12-1918
25. Bornsche Courant 15-02-1919.
26. Bornse Couranten, www.delpher.nl en archief gemeente Borne
27. <http://www.noviomagus.nl/Gastredactie/Backus/DC.htm>
28. Bornsche Courant 15-04-1922.
29. Gemeentearchief Borne. Archiefblok 1920-1927. Brief Bornsch Drankweercomit , ingekomen 02-07-1923.
30. Bornse Courant 03-06-1933
31. Bornse Courant 05-10-1935
32. Bornsche Courant 02-08-1922
33. Bouwvergunningen en kadaster gemeente Borne
34. zie noot 6
35. Bornsche Courant 24-11-1923
36. www.innl.nl.
37. Hieronder afgebeeld luciferdoosjes van de ANGOB.

